

До спеціалізованої вченої ради Д. 41.086.01
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедрою морського права Національного університету «Одеська морська академія» Крестовської Наталі Миколаївни

на дисертацію Ковбасюка Степана Валерійовича «Інституційна характеристика сучасної держави: теоретико-правове дослідження», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена кількома обставинами. По-перше, це особливості сучасної держави, яка виступає сьогодні не стільки як явище, скільки як процес, що змінюється буквально на наших очах, й, відповідно, потребує постійного оновлення когнітивних характеристик її інститутів. По-друге, це можливості застосування потенціалу інституційного підходу для дослідження феномену сучасної держави. Сучасна держава уже не може досліджуватися в рамках звичних парадигм як системи правопорядку чи публічно-владної організації, що володіє монополією на застосування насильства. Інституційний підхід передбачає дослідження соціальної організації, правил та норм, які вироблені та існують у ній, соціальних практик їх реалізації та когнітивних образів усього вищеперерахованого. По-третє, це необхідність досягнення процесів інституціоналізації нових, раніше слабо досліджених державознавцями, граней концепту держави та державності (тут досить вказати хоча би на концепт мережевої держави). Дисертант правильно акцентує увагу й на тому, що «інституціоналізація має ще один важливий аспект: зміцнення, усталення держави передбачає ризики тоталітаризму, автократії, згорання чи навіть придушення демократії, і це ще більше актуалізує проблему розвитку

інститутів, здатних протистояти негативним для суспільства проявам і тенденціям» (с. 2 автореферату).

Можна погодитись також із заявою дисертанта, що «здійснення комплексного загальнотеоретичного аналізу інституційної характеристики сучасної держави уможливить створення теоретико-правового підґрунтя для глибокого розуміння інституційної природи сучасної держави, сутності конкретних її інститутів, їх місця і ролі в сучасному соціумі для оптимізації як окремих інститутів держави, так і держави в цілому».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016–2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842) та науково-дослідної теми кафедри загальнотеоретичної юриспруденції «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України» на 2016–2020 рр.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результати дисертаційного дослідження С.В. Ковбасюка, зроблені ним висновки та запропоновані рекомендації ґрунтуються на опрацюванні та критичному осмисленні правових джерел та наукової літератури, в тому числі праць провідних українських і зарубіжних учених: П. Бергера, Ж. Бюрдо, Т. Веблена, М. Вебера, В.Я. Гельмана, М.Б. Глотова, А. Грейфа, Д. Джаджа, С.В. Довгого, М. Дюверже, М.Г. Євдотьєва, С.Г. Зирянова, С.Г. Кірдіної, А. Круассана, А.М. Лібмана, А. Ю. Мельвіля, В. Меркеля, Д. Норта, М. Оріу, Дж. Ролза, Дж. Серла, П.А. Сорокіна, С. Хантінгтона, Дж. Ходжонса, О.Ф. Шаврова, І.Г. Алексєєнка, І.М. Большакова, Ю.Ю. Ветютнева, М.М. Воппенка, Є.А. Воротиліна, Л.М. Герасіної, В.Є. Гулієва, П.С. Граціанського, М.В. Денисюка, О.О. Джураєвої, І.О. Дідковської, В.М. Дрьоміна, Є.М. Коломійця, Т.М. Краснопольської, В.В. Лемака, В.Я. Любашиця, С.І. Максимова, О.В. Малька, М.Г. Матузова, Л.Г. Матвєєвої, Л.О. Морозової,

Ю.М. Оборотова, М.І. Панова, В.В. Сімутіна, Ю.О. Тихомирова та ін. Високо оцінюючи ерудованість автора та його ознайомлення з роботами класиків інституціоналізму, відмічу, що більше уваги слід було би приділити новітнім дослідженням, а також вважаю некоректним вносити до відомостей про теоретичну основу імена вчених, праці яких відсутні у списку використаних джерел (зокрема, це Ж. Бюрдо, Л.М. Герасіна, В.В. Лемак, П. Сорокін). Нормативно-правовою основою дисертації є Конституція України, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України, міжнародні правові акти, законодавство зарубіжних країн. Утім, не можна не відмітити, що правова база дослідження могла би бути більш різноманітною та ґрунтовною. Нерідко зроблені автором висновки виглядають як аксіоматичні твердження, не підкріплені емпіричним дослідженням.

Методологічна база дослідження. Основними методологічним інструментами автором обрано міждисциплінарний та інституційний підходи, що видається доцільним та адекватним заявленій темі дослідження. Міждисциплінарність забезпечує можливість розкриття специфічних характеристик об'єкту дослідження, з урахуванням теоретичних висновків кожної окремо взятої науки. Інституційний підхід, за словами автора, забезпечує можливість виявлення та дослідження безперервності державотворення – від додержавних соціальних об'єднань минулого до наддержавних утворень сучасності. Завдяки цьому можна проаналізувати наступництво та розвиток держави, виявити особливості нормативного забезпечення її функціонування як самостійного інституту і виокремити власні інститути сучасної держави.

Відповідними обраним підходам є використані автором історичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та структурно-функціональний методи. Що стосується заявлених автором методів класифікації та аналізу й синтезу, то вони, скоріше є прийомами пізнання, ніж окремими методами, поряд з указаними автором дедукцією та індукцією, абстрагуванням, екстраполяцією тощо.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформованих у дисертації. Опрацьовані дисертантом правові джерела та наукова література у сукупності з вдало обраною методологією дослідження зумовили вироблення ним низки узагальнень та висновків, відмітних рисами наукової новизни, зокрема, дисертантом:

визначено поняття інституту сучасної держави як регламентованої правовими нормами, порівняно автономної, здатної до міжінституційної конкуренції та діджиталізації організаційної складової держави, функціональним спрямуванням якої є створення умов для регулювання та фактичного упорядкування певної групи відносин у соціумі відповідно до забезпечення виживання і розвитку громадянського суспільства та захисту прав і свобод людини як мети та призначення сучасної держави;

запропоновано нові критерії класифікації інститутів сучасної держави, а саме: за ступенем підконтрольності інститутів суспільству – на відкриті та закриті; за способом виникнення і закріплення – на формальні та неформальні; за формою буття – інститути віртуального простору та інститути реального середовища сучасної держави;

сформульовано концепт інституційної конкуренції як особливої засади трансформації інститутів сучасної держави та визначено її різновиди: типову (конкуренція між формальними інститутами) та нетипову (конкуренція між формальними та неформальними інститутами);

визначено рівні інституційної конкуренції: 1) міждержавний рівень, на якому формується «ринок інститутів» і відбувається посилення інституційної конкуренції між державами та міжнародними організаціями; 2) внутрішньодержавний рівень, на якому формується конкурентне середовище у відносинах між загальнодержавними та регіональними інститутами;

обґрунтовано поняття юридизації інституціоналізації, під якою слід розуміти процедуру надання правового змісту загальним процесам створення

та укорінення інститутів, яка ґрунтується на двох ключових критеріях: легалізації легітимних інститутів та наявності правової форми їх діяльності.

В роботі є й інші цікаві та оригінальні узагальнення та уточнюючі висновки, зокрема слід погодитись з автором в тому, що методологічні наукові школи/підходи в дослідженні інститутів сучасної держави можна віднести до трьох основних підходів, до яких запропоновано відносити: нормативний, організаційний та біхевіористський.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження С.В. Ковбасюка. Видається, що одержані в дослідженні результати положення і висновки дисертації можуть бути використаними у науково-дослідній діяльності та навчальному процесі, зокрема, у викладанні дисциплін юридичного та політологічного профілю. Можуть вони стати у нагоді й науковцям у галузі державного управління та публічного адміністрування. Утім, бажано було би, щоби заява автора про можливість використання результатів дослідження у правотворчій сфері була відповідним чином підкріплена актами впровадження чи іншими документами.

Структура та зміст дисертації.

Широкий тематичний діапазон дослідження С.В. Ковбасюка зумовлює варіативність архітектури роботи. Автором обрана така модель: специфіка інституційного підходу у праводержавознавстві; інституційні засади суспільства і сучасної держави; інституційний вимір сучасної держави. Не заперечуючи проти даної структури, визначення якої є цілком та повністю справою автора, все-таки слід зазначити, що відмінність між другим та третім розділами роботи, судячи з їх назв, є не дуже очевидною: в обох йдеться про інститути сучасної держави, а ключові для назв розділів слова «засади» та «вимір» є дуже аморфними і, скоріше, ховають, ніж розкривають зміст викладеного у розділах.

Перший розділ роботи автор присвятив історіографії та методології дослідження. Детально й добросовісно викладено історію формування інституційної теорії та погляди представників класичного інституціоналізму

(особливо це стосується праць Моріса Оріу, яким, по суті, віддано левову частку підрозділу 1.2.). Підрозділ 1.3. присвячено неоінституціоналістам (в основному в галузі економічної теорії), погляди яких викладено доволі повно, а також перераховано дисертаційні дослідження, тематика яких має відношення до проблематики даної дисертації. Цей перелік є доволі довгим, але аналіз вказаних праць в дисертації відсутній.

Другий розділ за присвячено інституційним засадам суспільства і сучасної держави. Назва розділу є доволі дивною, оскільки ці засади (основи, принципи) в розділі не названо. Натомість у підрозділі 2.1. автор перераховує соціальні інститути (з переліком яких можна погодитись), основну увагу приділяючи політичним інститутам, що є цілком виправданим, зважаючи на заявлену тему дослідження. У підрозділі 2.2. автор зосереджує свою увагу на характеристиці поняття інституціоналізації, правильно визначаючи її типи та етапи, а в підрозділі 2.3. робить спробу з'ясувати такі інституційні характеристики сучасної держави, як цілісність та стабільність.

Третій розділ роботи присвячено характеристиці інститутів сучасної держави, зокрема, їх типологізації (тут автор вводить кілька нових критеріїв) та трансформації інститутів держави в умовах діджиталізації та глобалізації. Зокрема, увага присвячена електронному урядуванню як характеристиці сучасної держави. Мимохіть зауважу, що роботу в цьому підрозділі суттєво збагатило би звернення до концепту мережевої держави.

У висновках автор підводить підсумки своєї роботи.

Апробація результатів роботи та публікації. Проміжні та остаточні результати дисертаційного дослідження оприлюднено автором на семи міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, матеріали яких опубліковано, та викладено у 5 наукових статтях у фахових виданнях України, 1 статті – в науковому періодичному виданні зарубіжної держави та 3 розділах 3 колективних монографій.

Дискусійні питання та зауваження за змістом дисертації.

1. У підрозділі 2.2. дисертантом наведено таку типологію держав:

«а) держави, орієнтовані переважно на Вестфальську систему міждержавних відносин, що визнають і відстоюють принцип національного суверенітету (держави модерну, або Вестфальські держави);

б) держави, які в рамках інтеграційних процесів значною мірою перерозподілили свій суверенітет у рамках наднаціональних і внутрішньо національних інститутів (держави постмодерну, або поствестфальські держави);

в) держави традиційної культури, що будують свої відносини значною мірою на довестфальських принципах ... (держави премодерна, довестфальські держави)».

Як видається, Вестфальська система міжнародних відносин була похована Першою світовою війною. Їй на зміну прийшла Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин, а вона, своєю чергою, була зметена Другою світовою війною й замінена на Ялтинсько-Потсдамську, яка теж зникла наприкінці ХХ століття. У зв'язку з цим постає питання: які держави піддані автором типологізації в цьому випадку? Чи ця типологія стосується історії, чи сучасності?

2. Наукова спільнота дотримується розуміння соціального інституту як стійкої форми організації та регулювання спільної життєдіяльності людей, зумовлена необхідністю виживання, функціонування та розвитку суспільства. Й дисертант оперує поняттям «інституційної матриці», яку він визначає як стійку, історично сформовану систему базових інститутів, що регулюють взаємопов'язане функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної та ідеологічної. У зв'язку з цим хотілося би почути додаткову аргументацію віднесення автором нелегальних збройних формувань до політичних інститутів (підрозділ 2.2).

3. З дисертаційного дослідження не зовсім ясною є позиція автора щодо концепту сучасної держави. Існує як мінімум три підходи до визначення поняття сучасної держави: нормативний (Конвенція Монтевідео), ціннісний (відповідність певним вимогам. Концепти демократичної, правової, соціальної,

а сьогодні ще й екологічної держави виникли саме в рамках цього підходу) та технологічний (підхід Роберта Купера, який поділяє держави на досучасні, сучасні та постсучасні. Останнім відповідають лише США та Європейський союз). Якому з цих підходів слідує автор, чи, можливо, має власно вироблений підхід, варто уточнити. Зокрема, суперечливим виглядає таке твердження автора (підрозділ 2.3.) : «Сучасна держава, за умови погляду на неї з позицій ціннісного підходу, є ефективною системою організації влади над суспільством, яка ґрунтується на визнанні пріоритетності основних прав і свобод, а також соціального забезпечення індивідів». Влада НАД суспільством характерна, скоріше, для досучасної держави, а соціальне забезпечення – це, скоріше риса патерналістської держави. Продовженням цим міркувань є питання до автора: «Чи є Україна сучасною державою?»

4. Слід позитивно відмітити визначення поняття «інститут сучасної держави», яке надано автором (підрозділ 3.1.). Воно покликано демонструвати відмінності інституту саме сучасної держави від звичних для державознавства та усталених в науковому обігу дефініцій інституту держави. Разом з тим у дисертації не наведено розгорнутих аргументів щодо використання саме цієї дефініції (яка до того ж, як вказує автор, сформована з урахуванням дефініції В.Є. Чиркіна), які хотілося би вислухати під час захисту дисертації.

Загальний висновок по дисертації. Проте, висловлені зауваження переважно носять характер запрошення до дискусії протягом захисту роботи, і не змінюють загалом позитивної оцінки дисертаційного дослідження С.В. Ковбасюка, яке є завершеним самостійним науковим твором у галузі правознавства і володіє рисами наукової новизни та практичної значущості.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертації, стисло відтворюючи її основні положення та висновки. Дисертаційна робота С.В. Ковбасюка за своїм змістом відповідає паспорту наукової спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що за змістом та науковою новизною дисертація Степана Валерійовича Ковбасюка «Інституційна

характеристика сучасної держави: теоретико-правове дослідження» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567, із змінами, внесеними згідно з Постановою № 656 від 19.08.2015 р. та подальшими змінами, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедру
морського права
Національного університету
«Одеська морська академія»

Н. М. Крестовська

